

STADHOUDER WILLEM III ALS OPPERJAGERMEESTER VAN DE VELUWE: EEN VRIEND VAN DE ADEL?

H. Wassenaar

Begin 1675 zag stadhouder Willem III zich genoodzaakt de soevereiniteit over het gewest Gelre af te wijzen. Tegelijk legde hij het gewest een regeringsreglement op en verwierf hij het ambt van opperjagermeester van de Veluwe. Daarmee beschikte de prins over ongeken- de mogelijkheden om op de Veluwe een jachtrevier naar eigen wensen in te richten. Op welke wijze maakte hij hiervan gebruik? En hoe was de adel hierbij betrokken?

De Oranjes en de parforcejacht op de Veluwe

Stadhouder Willem III was een hartstochtelijk jager¹. Hij beoefende verschillende jacht- methoden en jaagde zowel op grofwild (herten, zwijnen en reeën) als op kleinwild (hazen en konijnen) en gevogelte (reigers, fazanten, patrijzen en houtsnippen). Maar zijn voorkeur had de 'parforcejacht' of 'harde jacht' op herten. Bij deze vorm van jacht werd het wild over lange afstanden door een meute jachthonden opgejaagd, terwijl her en der in het revier geposteerde jagersknechten met aangeliijnde honden het wild zoveel mogelijk in een bepaald parcours trachtten te leiden. Jagers en jagersknechten onderhielden onderling contact door middel van hoornsignalen. Het aldus 'geforceerde' wild werd door de jagende heren te paard, vaak met grote snelheid, 'over heg en steg' gevolgd totdat het zijn vlucht opgaf en het door de opperja- germeester of één van zijn gasten de genadestoot kreeg toegediend. Dat gebeurde met een lans of een dolk, de zogenaamde hartsvanger; vuurwapens werden alleen in uiterste noodzaak gebruikt. De parforcejacht was zowel voor het gejaagde wild als voor de jagers en de equipa- ge een ware uitputtingsslag. Er deden zich dan ook regelmatig persoonlijke ongelukken voor en soms werden paarden letterlijk doodgereden.

In Frankrijk had de parforcejacht zich in de loop der eeuwen ontwikkeld tot een uitvoerig en in hoge mate geritualiseerd spel. Onder Lodewijk XIV was deze jacht een grootschalig so- ciaal gebeuren met de koning als middelpunt en als zodanig een aspect van het hofleven. De Zonnekoning had ongeveer 110 man jachtpersoneel in vaste dienst. De parforcejacht zoals stadhouder Willem III die beoefende was daarentegen relatief eenvoudig van opzet. In tegen- stelling tot Lodewijk XIV was Oranje bepaald geen liefhebber van het hofleven; en de jacht was voor hem nu juist een middel om staatszaken en sociale verplichtingen te ontvluchten. Maar natuurlijk kon hij er, in zijn positie als leider van de alliantie tegen Lodewijk XIV, niet omheen hoge gasten te ontvangen en hun passende accommodatie aan te bieden. Daarom kreeg zijn jachtslot Het Loo een paleisachtige allure. Een langdurig verblijf van gasten werd evenwel beslist niet aangemoedigd. Volgens Edward Southwell hield de prins daarom een wenselijke uitbreiding van Het Loo tegen². En wanneer de sociale druk hem daar toch te groot werd, dan week hij uit naar Dieren of één van zijn eenvoudige jachthuizen op de Veluwe.

1. Tenzij anders aangegeven, werd gebruik gemaakt van: L. van Everdingen, *Het Loo, de Oranjes en de jacht* (Haarlem 1984); Wouter Slob en Ans Herenius, *Paarden en Oranje-Nassau* (Baarn 1993); J. Hacke-Oudemans, *Bijdragen tot de geschiedenis van de Veluwe en andere onderwerpen* (Nijkerk 1969); Fr. Leyden, 'De jachttochten van den stadhouder- koning Willem III op de Veluwe', *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde*, VIII reeks, I (1940) 242-256; Stefan van Raaij en Paul Spies, *In het gevolg van Willem III & Mary. Huizen en tuinen uit hun tijd* (Amster- dam 1988); D.J. Roorda, 'Willem III, de Koning-Stadhouder' in: *Rond prins en patriciaat: verspreide opstellen door D.J. Roorda* (Weesp 1984) 118-142.
2. Katharine Fremantle ed., 'A visit to the United Provinces and Cleves in the time of William III, described in Edward Southwell's Journal', *Kunsthistorisch Jaarboek* 21 (1970) 39-68, aldaar 53.

Dirk Maas, Willem III tijdens de bertenjacht (Rijksmuseum Paleis Het Loo)

Stadhouder Willem III stelde prijs op parforcejachten zonder veel omhaal. Het sportieve element stond voorop. Vanuit Versailles schreef Hans Willem Bentinck eens dat het daar bij de wolvenjacht kalmpjes toeging; met een halve dag was het al bekeken. Dat kon ook moeilijk anders met het grote aantal deelnemende dames en heren en de uitgebreide formaliteiten die men in acht nam. Ook waren de Franse honden lang niet zo snel als die van de stadhouder, aldus Bentinck³. Willems parforcejachten waren alleen geschikt voor de ware liefhebbers: zij waren ruig en langdurig. Als voorbeeld van Willems verbazingwekkende jachtdrift noteerde Constantijn Huygens junior eens dat zelfs pijnlijke aambeien hem niet belemmerden zijn paard te bestijgen voor een fikse jachtpartij⁴. Liederen die het alleen te doen was om de nabijheid van de prins en meer op comfort waren gesteld dan hij, hielden zijn jachttochten al gauw voor gezien. Uit Huygens' journaal kan men opmaken dat Willems jachtgezelschap doorgaans bestond uit een beperkt aantal vertrouwelingen van allerlei rang, stand, leeftijd en nationaliteit. Lang niet iedere hoge gast op Het Loo ging mee op de jacht. Vrouwen waren in Willems jachttourage waarschijnlijk volstrekt afwezig, en dat niet alleen vanwege de zware fysieke inspanningen: de algehele sfeer was waarschijnlijk minder geschikt voor de dames. Uit Huygens' journaal rijst een beeld van camaraderie en ongecompliceerde vrolijkheid die, zoals dat onder mannen nog wel eens gaat, onder de invloed van drank gemakkelijk kon ontaarden in lawaaiigheid en ruwheid. Onderhuidse spanningen kwamen dan aan het licht. Vooral de jaarlijkse viering van Sint Hubertus op 3 november liep nog wel eens uit de hand: men dronk zich dan laveloos, men 'spoogh', maakte ruzie en schold elkaar voor 'varcken'⁵. De zachtmoedige Huygens meed dergelijke bijeenkomsten; en Bentinck vond Willems jachtpartijen ongeschikt

3. N. Japikse ed., *Correspondentie van Willem III en van Hans Willem Bentinck, eerste graaf van Portland* I.1 ('s-Gravenhage 1927) 240, Hans Willem Bentinck aan Willem III, 1 mrt 1698.

4. *Journal van Constantijn Huygens, den zoon van 21 October 1688 tot 2 Sept. 1696* I (Utrecht 1876) 438 (30 mei 1691).

5. *Journalen van Constantijn Huygens, den zoon III* (Utrecht 1888) 79-80 (3 t/m 5 nov. 1682), 85 (24 apr. 1683).

voor zijn zoon⁶.

De parforcejachten van stadhouder Willem III mogen dan sportieve prestaties worden genoemd in de zin dat er veel van inzet en uithoudingsvermogen werd gevergd, anderszijds krijgt men de indruk dat de prins zich tijdens de jacht weinig gelegen liet liggen aan regels van hoffelijkheid en 'weidelijkheid' (jachtetiquette). Toen één van zijn gasten eens van zijn paard viel, barstte Oranje tot ieders consternatie in lachen uit. Hij schroomde ook niet een hert te vangen toen dat in de stadsgracht van Harderwijk belandde, en tot tweemaal toe ving hij een hert in de gracht van huis Rosendael. Ook jaagde hij wel eens als er sneeuw lag⁷.

Op het grondgebied van de Republiek kwamen alleen het oostelijk deel van het gewest Utrecht, en vooral het Gelderse kwartier van de Veluwe voor parforcejachten in aanmerking. Hier bevonden zich voldoende uitgestrekte open terreinen, afgewisseld door bosschages waarin het wild kon schuilen; de bevolkingsdichtheid was er relatief laag en het aantal landbouwgronden gering. In de periode 1672-1702 was Willem III gedurende 24 jaren, gemiddeld tien weken per jaar als jager op de Veluwe. Over zijn vangstresultaten kunnen we een ruwe reken-som maken, door het aantal hertengeweien dat zich na zijn dood op Het Loo bevond (300) te delen door het genoemde aantal jaren (24): jaarlijks zou de prins dan ruim twaalf herten op de Veluwe hebben buitgemaakt. 1697 was een uitzonderlijk oogstjaar, want toen zou Willem in één seizoen 30 herten hebben gevangen⁸.

Willem III had zowel de liefde voor de parforcejacht als de voorkeur voor het Veluwse revier geërfd van zijn vader, stadhouder Willem II. Evenals vorige stadhouders verwierf deze uit handen van de Gelderse staten het ambt van opperjagermeester van de Veluwe. Dat gaf hem de mogelijkheid de organisatie van het Veluwse revier ter hand te nemen. Van Willem II zijn geen

Willem II en Mary Stuart op de jacht. Anonieme gravure.

6. *Correspondentie van Willem III* I.1, 212, Willem III aan Hans Willem Bentinck, 4 nov. 1697.

7. Dit gold als onsportief omdat de wildsporen dan al te gemakkelijk te volgen zijn. *Journal van Constantijn Huygens, den zoon II* (Utrecht 1877) 42 (15 apr. 1692).

8. J.C. Biersen de Haan, *Rosendael, Groen Hemeltjen op Aerd. Kasteel, tuinen en bewoners sedert 1579* (Zutphen 1994) 37.

jachtplakkaten bekend. Wel benoemde hij als luitenant-opperjagermeester de katholieke edelman Johan Albrecht Schellart van Obbendorp, heer van de Doorwerth, maar die moest het doen met het jachtplakkaat van de Gelderse Staten uit 1648.

Willem II heeft vooral aandacht besteed aan de verwerving van particuliere bezittingen. In 1647 kocht hij van de Duitse Orde het Huis te Dieren met toebehoren. Daar liet hij een wildbaan aanleggen, die werd omheind met een kostbare houten 'planketsel'. Binnen deze wildbaan werd geïmporteerd wild uitgezet. De mogelijkheden tot bezitsuitbreiding waren evenwel beperkt. Zo wist de stadhouder van de heer en vrouwe van Middachten, Reinier van Raesfelt en Margaretha van Leefdael, slechts onder stringente voorwaarden toestemming te krijgen om de omheining van zijn wildbaan door een deel van hun bossen aan te leggen. Als blijk van waardering voor deze concessie werd bovendien verwacht dat de heer en vrouwe van Middachten jaarlijks met minstens twee stukken wild zouden worden vereerd⁹. Willem II jaagde evenwel niet alleen binnen zijn wildbaan. In de jaren tussen 1647 en 1650 was de Veluwe herhaaldelijk het toneel van stadhouderlijke parforcejachten. De wildheid ervan was berucht. Constantijn Huygens, secretaris van de prins, droeg eens een gedicht op aan de paarden die bij zulke jachten werden doodgereden¹⁰. Toch sprak het niet voor iedereen vanzelf dat de stadhouder buiten zijn particuliere wildbaan jaagde. Zo verklaarden de graaf van Bronckhorst en zijn moeder eens dat zij de jagers van de jonge prins van Oranje uit hun konijnenwarande bij huis Eerbeek hadden gesommeerd te vertrekken. Sindsdien had men ze er nooit meer gezien¹¹. Niettemin was er op de Veluwe sinds de Gelderse hertogen waarschijnlijk niet meer zo intensief gejaagd. Willem II werd daarom 'Hersteller van het Koninklijk Jachtvermaeck' genoemd. Dat 'koninklijk' sloeg niet op de stadhouder, maar op de culturele status die het jachtbedrijf in veler ogen bezat.

Het Veluwse jachtdepartement van stadhouder Willem III

Willem III heeft zijn intense 'plasier tot de hartenjaght'¹² (sic) op de Veluwe op verschillende manieren gestalte gegeven. Dat heeft ook zijn repercussies gehad voor de Veluwse adel. In de volgende paragrafen onderscheiden we de jachtorganisatie in engere zin, en vervolgens Oranjes optreden in de 'publiekrechtelijke', de 'privaatrechtelijke' en de informele sfeer.

Vergeleken met het jachtdepartement van Lodewijk XIV was dat van Willem III bescheiden van omvang: naar schatting had hij tussen de elf en zestien jagersknechten in vaste dienst. Onder hen bevonden zich de pikeurs te paard (opzichters over de meute), de voetjagers en de 'valets de limier' (of 'leijknechten') om met de speurhonden te lopen. In deze functies was het geslacht Straetman met meerdere telgen vertegenwoordigd. Naast het vaste personeel werd tijdens de jacht gebruik gemaakt van de diensten van huislieden en 'kerels' uit de omgeving, bijvoorbeeld voor het vervoer van afgevangen wild, voor het opsporen van afgedwaalde honden of voor het fungeren als gids door onbekende hoeken van de Veluwe¹³.

Onder de jagersknechten in vaste dienst werden waarschijnlijk tevens begrepen de acht à elf 'schutten', die ieder een district van de Veluwe kregen toegewezen waar zij de wildstand moesten bewaken en toezicht moesten houden op de naleving van de jachtplakkaten: een soort jachtpolitie dus. Zij werden geacht regelmatig te paard hun district te doorkruisen. Tevens dienden zij eens per kwartaal een lijst op te stellen van de tot de jacht gekwalificeerden en de door hen onderhouden jagers binnen hun district. Waarschijnlijk droegen de schutten een livrei en, in ieder geval vanaf 1686, waren zij verplicht een 'goedt lopent rijpaert', laarzen en

9. A.H. Martens van Sevenhoven, 'Uit de geschiedenis van het nationale park Veluwezoom', *Bijdragen en Mededelingen van de Vereniging Gelre* 52 (1952) 3-20, aldaar 18-20.

10. J.A. Worp ed., *De gedichten van Constantijn Huygens IV* (Groningen 1894) 157, 'Pour les chevaux que l'on tuoit a la chasse' (Beekbergen 22 okt. 1649).

11. RAG, Archief Hof van Gelre en Zutphen (AHGZ) nr. 545 1/22, Andries Schimmelpenninck van Oije contra Gosewijn de Buyninck tot Eerbeek.

12. Leijden, 'Oude wegen', 148.

13. RAG, OAH Middachten nrs 47I en 47Ia, lijstjes van jachtpersoneel en kwitanties voor ad hoc diensten.

Romeyn de Hooghe, Linker gedeelte van een driedelige gravure van de thuiskomst van een jachtstoet op Het Loo.

een hartsvanger te bezitten¹⁴. Dit laatste zou er mede op kunnen wijzen dat de schutten ook wel tijdens jachttochten werden ingezet. Een aantal van hen was tevens 'leijknecht'. Of de schutten genaamd 'Willem van Raesfelt' en 'Hendrik van Essen' telgen waren uit de adellijke geslachten van die naam is twijfelachtig, maar niet onmogelijk. De overigen lijken van eenvoudige komaf. Zowel het jachtpersoneel in engere zin als de schutten stonden onder toezicht van de onderjagermeesters Peter van Brienen tot Byssel en Hendrik van Boshoff tot Coldenhove, beiden Veluwse jonkers. De laatste werd na zijn dood in 1683 waarschijnlijk vervangen door een jonker 'Van Huevel'¹⁵. Hoofd van de hele organisatie was de luitenant-opperjagermeester Godard van Reede van Ginckel, Amerongen, Middachten, etc., de latere graaf van Athlone.

De personeelskosten van onderjagermeesters, schutten en leijknechten, alsmede van de fiscaal en de 'fraudebewaerders' van het jachtgerecht bedroegen jaarlijks circa drieduizend gulden. Om dit te financieren werd een aantal gewestelijke en kwartierlijke ambten 'gemortificeerd', waaronder pikant genoeg de 'armjagers': werden de schutten voortaan geacht zowel het wild als de armen in de gaten te houden¹⁶? In hoeverre een deel van deze kosten werd afgewenteld op de Veluwse ambten, zoals het jachtgericht dat had voorgesteld, is niet duidelijk¹⁷. In ieder geval weigerden de steden aanvankelijk mee te betalen aan de tractementen en zag de ridderschap zich genoodzaakt daarvoor op te draaien¹⁸. Wellicht heeft de ridderschap toch geprobeerd deze kosten onder de 'ambtslasten' (omslag van kwartierlijke en landelijke heffingen per Veluws ambt) op te nemen, zoals jachtraad Geerlich van Essen opperde, maar dit lag toen bijzonder precair¹⁹.

Overigens lijkt de oude organisatie van 'wiltforsters' – de bezitters van de circa twaalf 'wiltforstergoederen' – rond 1675 nauwelijks meer gefunctioneerd te hebben, althans niet meer ten behoeve van het jachtbedrijf. De bezitters van deze goederen waren eertijds belast met diensten voor de jacht van de landsheer, en tevens met de inning van de zogenaamde 'ruimgelden' (een vaste heffing als afkoop van permanente overtreding van het verbod op aanmaak van landbouwgronden, een activiteit die schade toebracht aan de wildstand); daar tegenover waren ze vrijgesteld van gewestelijke heffingen. Rond 1640 waren deze goederen merendeels in bezit

14. RAG, OAH Middachten nr. 471, nadere instructie voor onderjagermeesters (1686).

15. Mogelijk Hendrik Arnold van Hoevel tot Hoikink.

16. RAG, OAH Middachten nr. 471, 'Memorie' van Hendrik Otters, 29 mrt 1675 en rekening tot onderhoud jagermeesters en schutten (1687).

17. RAG, OAH Middachten nr. 471, 'Memorie' van Hendrik Otters, 29 mrt 1675.

18. RAG, OAH Middachten nr. 471, Diederik van Baer aan Godard van Reede van Ginckel, 8 aug. 1675 en Johan van Arnhem aan Godard van Reede van Ginckel, 5 aug. 1675.

19. RAG, OAH Middachten nr. 471, Geerlich van Essen aan Godard van Reede van Ginckel, 25 sept. 1675.

van edelen en patriciërs. Vanwege hun bijzondere rechtspositie meende een edelman eind achttiende eeuw dat het hier om 'eделе jagtopzigtgers' ging²⁰. De vrijstellingen schijnen gedurende de zeventiende eeuw echter te zijn opgeheven. De inning van de 'ruimgelden' en de effectuering van de vanouds verplichte jachtdiensten werd dan ook problematisch²¹. De bronnen hierover zijn evenwel bijzonder schaars.

De meute van prins Willem III is geschat op circa 80 honden²². Doch dit aantal lag, in ieder geval tijdens de jacht, mogelijk aanzienlijk lager: daarop lijkt de aanschaf van 24 halsbanden en twaalf koppelkettingen te wijzen²³. Een meute van circa 25 honden is ook van een meer gebruikelijke omvang. Overigens werden degenen die op de Veluwe tot de jacht waren gekwalificeerd geacht minimaal één 'gemerkte' hond ten behoeve van de stadhouderlijke jacht te onderhouden²⁴. Of deze verplichting ooit werd geëffectueerd, is niet duidelijk.

De totale uitgaven aan de stadhouderlijke jacht zijn moeilijk te schatten. Behalve de personeelskosten waren er uitgaven voor honden- en paardenvoer, huishoudelijke voorwerpen, onderdak, kleding, jachthoorns etc. Over de periode 1 mei 1674 tot en met 1 mei 1675 beliepen de uitgaven voor de 'Engelse jacht', waarschijnlijk gehouden op Soestdijk, ruim 5.357 gulden, en voor de 'vogeljacht' (valkenjacht) in dezelfde periode ruim 5.618 gulden. Over de twee volgende jaren werd ruim 8.722 gulden aan de 'Engelse jacht' uitgegeven, waarvan meer dan de helft aan tractementen²⁵. Deze summere gegevens wekken de indruk dat er aan de stadhouderlijke jacht forse sommen werden besteed.

Het jachtplakkaat van 30 april 1675

In 1674 en 1675 verwierf stadhouder Willem III in Gelderland een machtspositie die hem meer mogelijkheden bood een jachtrevier naar eigen wensen te organiseren dan zijn vader had bezeten. Na het vertrek van de Franse troepen in mei 1674 'zuiverde' de stadhouder de magistraten van de Gelderse steden en het gewestelijke Hof op rigoreuze wijze. Tegelijkertijd stelde hij 'provisionele' nieuwe regenten aan. Dit geschiedde met machtiging van de Staten-Generaal, doch onder voorwaarde dat het voor éénmaal en met behoud van privilegies zou gebeuren. Intussen werd een plan voorbereid om de soevereiniteit over het gewest aan de stadhouder over te dragen, en wel onder de titel van hertog van Gelre en graaf van Zutphen. De aanbieding hiervan vond plaats in januari 1675. Het bleek een falikante misrekening. Tot zijn bittere teleurstelling moest Willem constateren dat de andere gewesten onoverkomelijke bezwaren koesterden. Hij zag zich gedwongen het aanbod af te wijzen. Op 9 mei 1675 werd dit besluit bekend gemaakt. Doch op dezelfde dag sloeg de hertog 'manqué' terug met een regeringsreglement waarmee hij zichzelf bevoegdheden toekende die zijn machtiging verre overschreden: voortaan zou de stadhouder eens in de drie jaar beslissen over al dan niet continuering van de stedelijke magistraten.

Tegelijk met het stadhouderschap droegen de Gelderse staten aan Willem III het ambt van opperjagermeester van de Veluwe op. Alhoewel vorige stadhouders dit ambt ook al hadden verworven, was er van een automatische koppeling toch geen sprake²⁶. Willems eerste daad als opperjagermeester was de afkondiging van een jachtplakkaat op 23 mei 1674, waarin elke vorm van jacht, voor iedereen, 'van wat conditie, qualiteyt, ofte wie hij oock sij', voor een heel jaar werd verboden²⁷. Omdat dit plakkaat slecht werd nageleefd, werd het door gedeputeerde staten van Veluwe op 15 september 1674 nog eens gepubliceerd, waarbij tegelijkertijd de gesloten periode werd verlengd tot 1 september 1675²⁸.

20. Aldus Willem Anne Schimmelpenninck van der Oye in 1796, geciteerd in: Hacke-Oudemans, *Bijdragen*, 107.

21. RAG, OAH Middachten nr. 471, enkele stukken, waaronder een rekest uit 1675 van de twaalf bezitters van wiltforstergoederen tot handhaving van exempties wegens zware lasten door de 'gedurige jachten' van de prins. Vgl. Hacke-Oudemans, *Bijdragen*, 107-111.

22. Van Everdingen, *Het Loo*, 85.

23. RAG, OAH Middachten nr. 471a, rekening 3 apr. 1676.

24. RAG, OAH Middachten nr. 471, nadere instructie voor onderjagermeesters (1686).

25. RAG, OAH Middachten nr. 471a, rekeningen en specificaties.

26. Vgl. de uitspraak van de landschap tegenover Jan van Nassau (1579), geciteerd in: Hacke-Oudemans, *Bijdragen*, 76.

27. W. van Loon ed., *Groot Gelders placcaet-boeck* II (Nijmegen 1703) 431-432.

28. RAG, OAH Middachten nr. 471.

Tussen mei 1674 en eind februari 1675 moeten de plannen voor een nieuw jachtplakkaat zijn uitgewerkt. In het archief van het huis Middachten bevinden zich ongedateerde stukken van de hand van Godard van Reede van Ginckel, die suggereren dat hij er een belangrijke hand in heeft gehad, zo niet de auteur ervan is geweest²⁹. Van Reede werd eind 1674 of begin 1675 aangesteld als luitenant-opperjagermeester van de Veluwe. De verontruste brief die hij eind februari 1675 van de Arnhemse magistraat ontving, maakt duidelijk dat het ontwerp voor het nieuwe plakkaat daarvoor zijn beslag had gekregen³⁰. Of het ontstaan is in de periode waarin werd getracht de stadhouder tot hertog van Gelre te verheffen (dus vóór 9 februari 1675), is niet duidelijk. In ieder geval machtigde de prins zichzelf expliciet tot uitvaardiging ervan in zijn regeringsreglement van 9 februari. Het nieuwe jachtplakkaat werd op 30 april 1675 'geëmaneert' (dat wil zeggen uitgevaardigd; pas na publicatie ervan door de plaatselijke autoriteiten kon het worden gehandhaafd)³¹. Met het regeringsreglement ging Willem III formeel buiten zijn boekje, van het jachtplakkaat kan dat minder gemakkelijk worden gezegd. Wèl was de strekking ervan 'hard'. Dit is typerend voor Willem III: wanneer zijn persoonlijk belang in het geding was – zoals in dit geval zijn passie voor de jacht en de unieke jachtmogelijkheden op de Veluwe – en wanneer de tegenkrachten zwak waren, dan kon hij genadeloos hard zijn. Wat behelsde het plakkaat?

Doorgaans neemt men aan dat dit plakkaat alléén gold voor het Veluwse kwartier. Dit lijkt echter een interpretatie achteraf. In de kop van het plakkaat wordt namelijk aangekondigd dat het geldt voor Gelre en Zutphen, 'ende voornaementlyck in den quartiere van Veluwen en Veluwenzoom'. Ook in de afzonderlijke artikelen wordt consequent gesproken over Gelre en Zutphen. Blijkbaar was het dus bedoeld voor het hele gewest! De verwarring wordt nog groter omdat de (opper)jagermeester in sommige teksten heet 'van Gelre en Zutphen' en in andere 'van Veluwe' of 'van Veluwe en Veluwenzoom'. Waar was het plakkaat nu toepasbaar en waar lag het jurisdictiegebied van het jagermeesterambt? Het valt op dat Van Reede in zijn adviezen voor een nieuw plakkaat consequent sprak over de Veluwe: blijkbaar heeft hij een plakkaat voor het Veluwse kwartier voor ogen gehad³². Dit advies is door Willem III niet gevolgd. Het lijkt er

Romeyn de Hooghe,
Aankomst van koning
Willem III bij het Hof te
Dieren, 18 maart 1691.

29. RAG, OAH Middachten nr. 471, 'Consideratien (...) tot beneficie van de Jacht op Veluwe (...) geprojecteert bij d'Heere van Ginckel etc.', 'Project van consideratien over het Placcaet van de Jacht de anno 1671' (kanttekeningen bij het jachtplakkaat van 1648, gepubliceerd in 1652, herhaald in 1671) en losse vellen met aantekeningen.
30. RAG, OAH Middachten nr. 471, Magistraat van Arnhem aan Godard van Reede van Ginckel, 27 febr. 1675.
31. Van Loon, *Groot Gelders plaecaet-boek* II, 434-441.
32. RAG, OAH Middachten nr. 471, 'Consideratien', 'Project van consideratien' en losse vellen met aantekeningen.

immers op dat Oranje dit plakkaat aanvankelijk voor het hele gewest wilde uitvaardigen. Wanneer hij daarin had volhard dan zou de stelling kunnen worden verdedigd dat de prins ook op dit punt buiten zijn boekje zou zijn gegaan: het oude jachtregaal gold immers alleen voor de Veluwe. Na hevig verzet van de steden, vooral tegen de beperking van de jachtkwalificatie, werd echter in mei 1680 voor het Zutphense kwartier een afwijkend plakkaat uitgevaardigd, waarin de kwalificatie werd verruimd. Ook op de Veluwe was het verzet heftig, maar uiteindelijk bleef dit het enige Gelderse kwartier waar het plakkaat van 1675 tot 1702 van toepassing bleef. Wij kunnen het er hier dus op houden dat het plakkaat van 30 april 1675 in beginsel gold voor het hele gewest. Doch alhoewel het jachtregaal en het jagermeesterambt zaken waren van de landsheerlijkheid, had het regaal alleen op de wildbaan van de Veluwe betrekking; daar lag dan ook het jurisdictiegebied van de (opper)jagermeester en het jachtgericht.

Dan nu de inhoud. Naast een aantal bepalingen betreffende jachtmethoden en de gesloten tijd bevatte het plakkaat enkele belangrijke nieuwigheden. De jacht werd namelijk in Gelderland beperkt tot degenen die waren verschreven in de ridderschap of als riddermatig bekend stonden. Riddermatigen van elders mochten er alleen jagen als het omgekeerd aan Gelderse riddermatigen was toegestaan in hun gewesten van herkomst te jagen. Een expliciete beperking van de jachtkwalificatie tot de riddermatigen ontbrak in vorige jachtplakkaaten: die waren op dit punt ambivalent gebleven. Vorige plakkaaten boden degenen die een jachtrecht pretendeerden, doch niet in de ridderschap waren verschreven of als riddermatig bekend stonden, de mogelijkheid hun gerechtigdheid aan te tonen. Deze mogelijkheid stond voortaan slechts open voor hoge militairen, die in beginsel van het jachtrecht werden uitgesloten. Het plakkaat negeerde hiermee Van Reedes advies, die de oude mogelijkheid wilde continueren³³. Nieuw was ook dat alle tot de jacht gekwalificeerden, dus alle riddermatigen, alsmede hun 'schutten' (jagers) en de dienaars van het jachtgerecht (ook schutten genoemd) bevoegd werden verklaard om over de gehele Veluwe overtreders van het plakkaat te grijpen en aan de luitenant-opperjagermeester over te dragen. Het jachtgereedschap en de honden van de overtreders mochten zij 'plunderen' en zich toeëigenen. Dit betekende een verharding ten opzichte van vorige plakkaaten, waarin deze bevoegdheid slechts aan de Veluwse ambtsbekleders was toegekend³⁴.

De overige artikelen waren in verschillende vroegere plakkaaten al eens opgenomen, doch zij kregen in combinatie met de nieuwe kwalificatiebepaling een explicieter standskarakter. Iedere gekwalificeerde mocht één wildschut in dienst hebben, maar die moest wel permanent bij hem zijn gehuisvest en door hem onderhouden worden: men kon dus niet zomaar iedere boer als zijn jager laten fungeren. Alleen de gekwalificeerden mochten zich 'tot haer vermaeck ende exercitie' met een roer in het veld begeven, hun jagers mochten slechts onder toezicht van hun meesters jagen. Het was gekwalificeerden overigens verboden wild te verkopen of te doen verkopen, op straffe van verlies van het jachtprivilege. Zij mochten slechts jagen voor hun genoeg en voor de eigen keuken. Niet-gekwilificeerden werden geacht hun tot de jacht geschikte honden 'quijt' te maken, en huishonden mochten in het jachtseizoen alleen met een 'groten slependen bungel' (een beugel die het dier belette met zijn neus de grond te bereiken om sporen te volgen) in het veld komen.

Het Hoog Adellijk Jachtgericht van de Veluwe

Een tweede nieuwigheid was de instelling van een afzonderlijk jachtgerecht, speciaal voor het Veluwse kwartier, samengesteld uit vijf door de stadhouder benoemde gekwalificeerde riddermatigen. Een belangrijk motief was waarschijnlijk dat men zo kon voorkomen dat jachtzaken mede werden berecht door raadsheren die niet tot de jacht waren gekwalificeerd, zoals dat bij de behandeling van jachtkwesties door het Hof van Gelre vóór 1675 was gebeurd³⁵. De zaken

33. Deze aanbeveling staat op een los vel, bijgevoegd bij Van Reedes 'Consideratien' en 'Project van Consideratien' (RAG, OAH Middachten nr. 471).

34. Alleen in een Veluwse kwartiersresolutie van 3 okt. 1583 werd deze mogelijkheid geopperd. Het is echter de vraag of deze resolutie het gezag van plakkaat werd toegekend. Vgl. Hacke-Oudemans, *Bijdragen*, 80.

35. RAG, OAH Middachten nr. 471, 'Consideratien'.

werden aangebracht door de luitenant-opperjagermeester. Deze verzorgde tevens minimaal eenmaal per jaar de uitschrijving voor de vergadering en de bankspanning, maar hij fungeerde niet als mederaad. Het gerecht werd gemachtigd door eigen dienaars alle overtreders – zowel bewoners van het platteland als ingezetenen van de steden – ter terechtzitting te doen dagen. Het ziet ernaar uit dat van het archief slechts enkele stukken bewaard zijn gebleven³⁶. Een lijst van jachtraden met de data van hun aanstelling lijkt niet te bestaan. Tot nu toe heb ik een tiental raden kunnen achterhalen³⁷. Al deze heren waren verschreven in de Veluwse ridderschap, uitgezonderd de twee katholieken onder hen uit de geslachten Van Isendoorn à Blois en Van Lynden, die echter wel afkomstig waren uit oud-riddermatige Veluwse geslachten. Het gerecht had een secretaris-tevens-ontvanger van de boeten (Hendrik Otters), een fiscaal (Jan Wolffsen) en een aantal 'fraudebewaarders' in dienst. Om met meer gezag te kunnen optreden verzocht het gerecht in augustus 1675 aan de stadhouder om de titel 'Vrij Adelick Jachtgericht' te mogen voeren³⁸. Het werd uiteindelijk: 'Hoog Adellijk Jachtgericht van Veluwe en Veluwezoom'.

Over het optreden van dit gerecht valt weinig te achterhalen. Er valt daarom niet na te gaan hoe effectief men de plakkatens wist te handhaven. Slechts van een drietal bijeenkomsten te Beekbergen en Hoog-Soeren – waarschijnlijk in de jachthuizen aldaar – zijn rekeningen bewaard gebleven. Daaruit blijkt dat men toen drie dagen bijeen bleef. Het gerecht zelf bestond slechts uit vijf personen, maar het totale aantal aanwezigen lag bij de genoemde zittingen rond de 40 personen: tien tot zestien heren en 24 tot 28 knechts, tezamen met hun circa 48 paarden. Men tracteerde zichzelf op wildbraad en schaaap, tabak, wijn en brandewijn; de knechts moesten het doen met 'mol' en bier. Toch lijken de uitgaven aan vertering niet exorbitant hoog. De accommodatie zal primitief geweest zijn: er werden provisionele stallingen voor de paarden getimmerd, de stoelen werden gehuurd in Apeldoorn en het beddegoed kwam van Het Loo³⁹.

Het Veluwse jachtregaal

De jacht was het enige terrein waarop de stadhouders, formeel dienaren van de gewestelijke staten, op eigen naam plakkatens uitvaardigden: een unicum binnen de Republiek. Op alle andere gebieden werden plakkatens uitgevaardigd door ridderschap en steden tezamen of door stadhouder, kanselier en raden. De staten van het Nijmeegse kwartier verklaarden in 1731 dan ook dat de stadhouders inzake de jacht op de Veluwe 'eene wetgevende magt binnen deze provintie' uitoefenden⁴⁰. Zowel de bevoegdheid tot uitvaardiging van jachtplakkatens, als de aanstelling van jachtbeambten en de instelling van een jachtgerecht werden ontleend aan de juridische figuur van het 'regaal'⁴¹. In het kwartier van de Veluwe werd de jacht en de bevoegdheid tot regeling daarvan geacht een regaal of hoogheidsrecht te zijn, dat wil zeggen een recht dat toekwam aan de hoge overheid, ofwel de landsheer ofwel de soeverein. De hele Veluwe was daarmee een particulier jachtveld van de landsheer, ook wel 'warande' of 'wildbaan' genoemd. Hij kon dat recht ook doen gelden op gronden die hem niet toebehoorden, zelfs tegen de zin van de bezitter in, en hij kon meer of minder vergaande jachtbevoegdheden verlenen aan wie hij wilde.

Nu zijn regale 'rechten' vanouds een voorwerp van strijd geweest. Degene die de middelen had om zo'n 'recht' te handhaven, die bezat het ook. Nadat de Noordelijke Nederlanden hun

36. Dit jachtgerecht werd opgeheven na de dood van Willem III (1702). Enkele stukken in: RAG, OAH Middachten nrs 470, 471 en 471a. Het Archief van het Jachtgericht (RAG) bevat stukken van het in 1748 heropgerichte gerecht.

37. Johan van Arnhem tot Rosendaal, Diederik van Baer, Herman van Delen tot de Boekhorst en Spankeren, Steven van Delen tot Crumseler en Arler, Geerlich van Essen tot Oldenhavé, Lucas Willem van Essen tot Helbergen, Oldenhavé en Schaffelaar, Wolf van Haersolte tot Yrst, Elbert van Isendoorn à Blois tot de Cannenburch, Hendrik van Ittersum tot de Leeuwenberg en Anthony Caspar van Lynden tot Grunsfoort. Samengesteld uit: RAG, OAH Middachten nrs 471 en 471 en Rijksarchief Utrecht (RAU), Archief Huis Amerongen (AH Amerongen) nr. 3003.I, 'Raport Verbael van de gehoudene Jacht op de Harten op Veluwe' (ca. 1690).

38. RAG, OAH Middachten nr. 471, 'Memorie' van Hendrik Otters namens jachtgericht, 14 aug. 1675.

39. RAG, OAH Middachten nr. 471, 'Memorie' kosten jachtgerecht te Hoog-Soeren, nov. 1685 en rekening jachtgerecht te Beekbergen (29 nov.-1 dec. 1687); nr. 471a, rekening jachtgerecht te Beekbergen (24-26 jan. 1677), 11 mrt 1677.

40. Geciteerd in: Hacke-Oudemans, *Bijdragen*, 81.

41. Vgl. voor het jachtregaal: J.Ph. de Monté Ver Loren, *Hoofddlijnen uit de ontwikkeling der rechterlijke organisatie in de Noordelijke Nederlanden tot de Bataafse Omwenteling* (6e dr.; Deventer 1982) 129.

landsheerlijkheid vacant lieten en de gewesten zich als soevereine landsheren beschouwden, konden de Gelderse staten het jachtregaal op de Veluwe pretenderen. Nu was het jagermeesterambt van Veluwe sinds 1548 door de landsheer doorgaans aan zijn stadhouder gegund. Dat beleid werd na de afzwering van Philips II door de Gelderse staten gecontinueerd. Uit het feit dat de stadhouders op eigen naam jachtplakkaten uitvaardigden, zonder dat die bevoegdheid door de landsheer of de staten werd aangevochten, zou men kunnen opmaken dat tegelijk met het jagermeesterambt de uitoefening van het jachtregaal aan hen was overgedragen. Deze overdracht geschiedde in ieder geval expliciet bij het regeringsreglement van 1675, waarin Willem III zich het recht toekende om 'in communicatie met de Ridderschap van Veluwen' jachtplakkaten uit te vaardigen.

De Republiek kende zoals we weten 'stadhouderloze tijdperken'. Het Veluwse jachtregaal werd in zo'n periode uitgeoefend door de gewestelijke overheid (ridderschap en steden), terwijl het Hof van Gelre toezicht hield op de naleving van de jachtplakkaten. Hoe werd het jachtrecht in dergelijke tijdvakken gehandhaafd? En wie werden als gekwalificeerd conform de toenmalige plakkaten beschouwd? Het aantal civiele en criminele processen in jachtzaken dat voor het Hof verscheen, was niet groot. Een nauwkeurige analyse kan nog het één en ander aan het licht brengen. Ik wil hier slechts verwijzen naar één uitspraak uit 1663: het Hof stelde zich toen op het standpunt dat de jacht op grofwild op de Veluwe gold 'als een domeyn ende eygen erve van de lantfurstelicke hoocheyt, daarvan het vangen geene adelicke personen selfs is toegelaten als die ghene alleen welke specialick daertoe sijn geprivilegeert off gecommitteert'⁴². Wanneer we hieraan toevoegen de vaststelling (rond 1640) van de jagermeester Hendrik van Eck tot Medler en Harsseloo die, nadat hij de bewijsstukken over het recht van grofwildjacht van huis Middachten had ingezien, erkende dat 'indyen ick dit selver niet en hadde gesien, ende gelesen, soude nimmermeer gelooft hebben, dat iemandt van de adelijcke op Velouwen sulcken recht tot de grove jacht was hebbende'⁴³, dan kunnen we voorlopig constateren dat, ten eerste: ook in stadhouderloze perioden de jacht op de Veluwe als een regaal werd gehandhaafd, en ten tweede: dat het jachtrecht van de Veluwse adel, behoudens enkele uitzonderingen, geacht werd beperkt te zijn tot kleinwild.

Wie mocht er na 1675 jagen op de Veluwe?

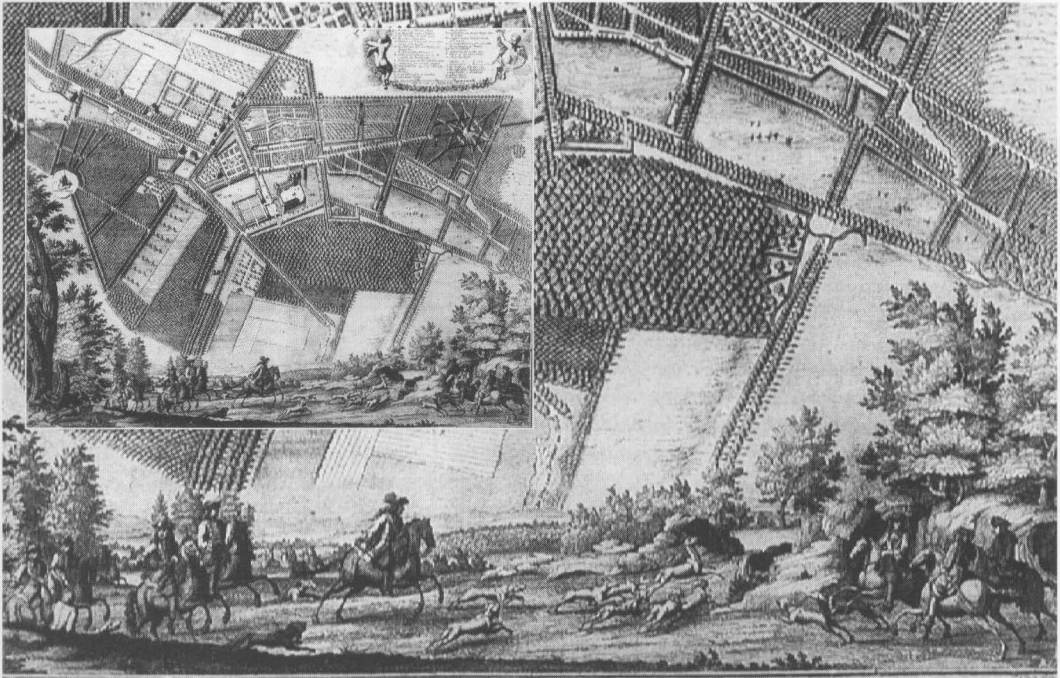
Een belangrijk gevolg van de maatregelen van stadhouder Willem III was dat het aantal tot de jacht gekwalificeerden op de Veluwe formeel werd beperkt. Zoals we zagen werden de schutten geacht per kwartaal een lijst van het aantal gekwalificeerde jagers op te stellen. Een limitatieve opsomming van jagers was ongetwijfeld bedoeld als een instrument om meer greep te krijgen op de jagende 'populatie'. Wat hiervan terecht is gekomen blijft de vraag. Ik heb tot nu toe slechts één zo'n lijst gevonden, en wel één die de gehele Veluwe omvat. Gezien de bekende data van ambtsaanvaarding of overlijden van een aantal personen lijkt de lijst te zijn samengesteld rond 1680⁴⁴. Een aantal van de vermelde namen (waaronder twee dames) is voorzien van een kruisje, hetgeen mogelijk duidt op twijfelachtige kwalificatie of in ieder geval een geringe kans op effectuering van het jachtrecht. De indeling in districten valt niet samen met de bestaande indeling van de Veluwse ambten; zij lijkt te zijn ontworpen met het oog op een voor de schutten controleerbaar aantal jagers per district. Binnen de afzonderlijke districten bevonden zich minimaal twee en maximaal acht gekwalificeerde jagers. In de hoofdstad Arnhem woonden er zeven, namelijk vijf leden van het Hof of de Rekenkamer, de commandeur van de stad en een douairière Van Essen; slechts achter drie namen stond géén kruisje.

In totaal bevat de lijst 78 namen, voor het merendeel van Veluwse jonkers die in de ridderschap werden verschreven, of als militair en/of ambtsjonker uit een Veluws riddermatig geslacht bekend stonden. Onder de laatste categoriën bevonden zich katholieken uit de geslachten Van

42. RAG, AHGZ nr. 5451/22, Andries Schimmelpenninck van der Oije contra Gosewijn de Buyninck tot Eerbeek.

43. RAG, OAH Middachten nr. 471a, 'Rakende de jaght van den Huijse Middachten'.

44. RAG, OAH Middachten nr. 471, 'Memorie van de ampten in Veluwen ende yder schut sijn district ende denominatie van de jonkeren en gequalificeerde tot de jacht', alsmede een netversie hiervan.

Jan Smit en Barend Elshof, *Vogelvlucht van Rosendael met de hertenjacht*. Gravure uit J. d'Outrein, *Wegwijzer door de heerlijkheid Roosendael* (Amsterdam 1718).

Dorth tot Busloo, Van Essen tot Swanenburg, Hackfort tot ter Horst, Hackfort tot het Veenhuis, Van Isendoorn à Blois tot de Cannenburch, Van Lynden tot Grunsfoort, Van Steenberg tot Nijenbeek, Van Stepraedt tot Duistervoorde, Van Ulft genaamd Doornick tot het Loo en Van Voorst tot Schoonderbeek. Dan vermeldt de lijst enkele heren uit Veluwse geslachten die niet meer als riddermatig werden verschreven, maar wel riddermatigen onder hun voorzaten telden, namelijk de 'jonkers' Van Huyssen en De Ruyter; diverse telgen uit het eertijds riddermatige geslacht Van Dompsele mochten 'bij provisie' op hazen en patrijzen jagen. Tot zover beantwoordt de lijst aan het in het plakkaat van 1675 genoemde criterium van Veluwse riddermatigheid.

Vervolgens wordt een aantal niet-Gelderse jonkers genoemd, die in het bezit waren van Veluwse goederen zoals Reinier van Hous (de Rees), Hendrik Willem van Westerholt (Scherpenzeel), Johan Gerard van Oostrum (Hoekelum) en Jacob van Wassenaer van Obdam (Kernhem); Van Oostrum werd voorzien van een kruisje. Mogelijk werden zij toegelaten op grond van het beginsel van wederkerigheid, zoals dat in het plakkaat was verwoord. De bezitter van huis Hoekelum kon wellicht refereren aan het oude verband van dit huis met het jagermeesterambt. Mogelijk gold de wederkerigheid ook voor een 'jonker Diemen', wonend te Zwolle, voor François van Lanscroon tot Boshuijsen (in Holland) of diens zoon Christoffel, voor het viertal in Arnhem woonachtige leden van het Hof en de Rekenkamer, en tenslotte voor de in Arnhem woonachtige landrentmeester van de Veluwe. Waarom van de groep Arnhemse ingezetenen slechts twee namen niet zijn voorzien van een kruisje – namelijk Diederik van Welderen tot Valburg, lid van de Nijmeegse ridderschap en Vincent Adolf van Baer tot Brandtsenburg, lid van de Zutphense ridderschap – is niet duidelijk. Vreemd is het kruisje bij Geerlich van Essen tot Oldenhave, nota bene raad in het jachtgericht.

Als opperjagermeester was de prins bevoegd jachtvergunning te verlenen aan wie hij wenste: wellicht zijn de kwalificaties van de commandeur van Arnhem, Armand Nompars de Caumont, markies van Montpouillan, en van de 'schut op Staverden' hieruit te verklaren. Tot nu toe heb ik overigens maar één jachtakte gevonden, en wel ten behoeve van de jager van de luitenant-

generaal der cavalerie Heinrich von Dellwig⁴⁵.

We mogen aannemen dat de Veluwse riddermatigen zich door Willems jachtplakkaat in hun positie binnen het kwartier gesterkt hebben gevoeld. Diederik van Baer meende zelfs dat het geprivilegieerde jachtrecht 'het eenichste voorrecht' was dat de ridderschap nog genoot⁴⁶. Dit gold wellicht met name voor de katholieke jonkers: zoals we zagen werden zij op het punt van de jachtkwalificatie gelijk gesteld met de edelen die in de ridderschap werden verschreven. Katholieke edelen werden in de loop van de zeventiende en achttiende eeuw niet alleen uit de ridderschap, maar ook uit vrijwel alle ambten geweerd, behalve uit dat van raad in het jachtgericht. Volgens d'Ablaing van Giessenburg lag hier dan ook de minimumvoorwaarde die hun adelskwalificatie waarborgde⁴⁷.

Willem III als grootgrondbezitter op de Veluwe

Bij de vormgeving van zijn Veluwse jachtrevier bewandelde de stadhouder Willem III niet alleen de bovengenoemde, wat wij nu zouden noemen 'publiekrechtelijke' wegen: hij maakte ook gebruik van 'privaatrechtelijke' middelen. Gedurende de jaren 1676 tot en met 1700 wist hij zijn privébezittingen op de Veluwe namelijk aanzienlijk uit te breiden. Zo werden een aantal op de Veluwe gegoede edellieden geconfronteerd met voor hen minder aangename gevolgen van Oranjes 'plasier tot de hartenjaght'.

Het van zijn vader geërfde Huis te Dieren was het startpunt van Willems Veluwse jachtondernemingen. Volgens een ooggetuige bevonden zich in 1672 in de vestibule circa achttien geweien, 'op de manier van de ouden adel' voegde hij eraan toe⁴⁸. Het huis werd in een aantal fasen verbouwd. Het is niet bekend of Willem III de oude omheinde wildbaan van zijn vader heeft hersteld. Aan het Huis te Dieren werden achtereenvolgens toegevoegd: 1: het goed Hoog-Soeren; 2: het Oude Loo; 3: de goederen de Heetcamp en het Achterloo daar dichtbij; 4: delen van de bossen 't Asselt, het Onzalige Bos en de Rouwenberg bij Rheden; 5: het Uddeler- en Bleeckermeer en bijbehorende goederen; 6: het goed Hoog-Buurlo, en tenslotte 7: het huis Coldenhove. Bij een aantal van deze goederen hoorden bijzondere jachtrechten zoals konijnenwaranden, eendenkooien en visrechten. Bij de verwerving van deze goederen fungeerden de jonkers Johan van Arnhem tot Rosendael en Sywert van Wijnbergen tot Oldenaller als 'bemiddelaars' namens de stadhouder. In een aantal gevallen betrof het goederen die in erfpacht van de gewestelijke overheid werden bezeten, zodat de eigendomsoverdracht dan verliep via de gewestelijke staten en de Rekenkamer. Het Uddelermeer en Hoog-Soeren werden op deze wijze door de staten aan de prins geschonken. We kunnen vermoeden dat Van Arnhem en Van Wijnbergen bij hun ondernemingen meer of minder zachte druk op de bezitters hebben uitgeoefend. Landdrost Lucas Willem van Essen tot Oldenhave, Helbergen en Schaffelaar verklaarde bijvoorbeeld tegenover Van Arnhem niet het minste bezwaar te hebben zijn bezittingen rond het Uddelermeer 'voor 't plaisier van Sijn Hoogh Gedachte Majesteit op te offeren', doch het kostte Van Arnhem uiteindelijk toch de nodige moeite om de landdrost zo ver te krijgen⁴⁹. Hij schroomde daarbij niet om Van Essens bedoelingen bij de stadhouder verdacht te maken. Deze inspanningen legden Van Arnhem geen windeieren: hij verwierf uit handen van de prins een reeks van ambten en werd als landdrost de opvolger van Van Essen. De overige genoemde goederen werden verworven uit het bezit van respectievelijk: Jacob van Wassenaer van Obdam (1), Jan Carselis van Ulft genaamd Doornick (2), Diederik van Baer (3), Godard van Reede van Ginckel (4), Wierigh Adolf van Clout (6) en Hendrik Boshoff (7). In een aantal gevallen lijkt er tussen Oranje en de 'verkoper' een verhouding van 'geven en nemen' te hebben bestaan: Van Baer, Van Reede en Boshoff verwierven jachtambten, Van der Hell een reeks andere ambten.

45. RAG, OAH Middachten nr. 471, akte, Het Loo 3 okt. 1685.

46. RAG, OAH Middachten nr. 471, Diederik van Baer aan Godard van Reede van Ginckel, 3 sept. 1675.

47. W.J. d'Ablaing van Giessenburg, *De ridderschap van Veluwe, of geschiedenis der Veluwsche jonkers* ('s-Gravenhage 1859) xlv.

48. Geciteerd in: Bierens de Haan, *Rosendael*, 64 en 256 (noot 228).

49. *Correspondentie van Willem III* I.2 ('s-Gravenhage 1928) 698 en 705-706, Johan van Arnhem aan Willem III, 15 mrt. en 30 apr 1698.

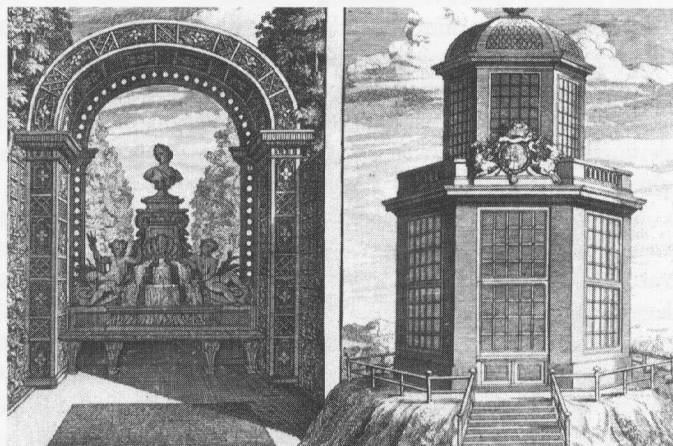
Zoals bekend werd een aantal van de genoemde aankopen gevolgd door meer of minder grootsse verbouwingen of nieuwbouw. Iets minder bekend zijn de niet gerealiseerde ontwerpen voor Coldenhove, waarschijnlijk van de hand van Johan van Arnhem. Het meest spectaculaire en bekende Veluwe project van stadhouder Willem III, de nieuwbouw en verheffing tot hoge heerlijkheid van Het Loo, wil ik hier slechts memoreren.

Het feit dat Willem III de jacht beoefende op goederen die hij in eigendom verwierf, alsmede het feit dat hij niet de enige was die de jacht op grofwild op de Veluwe uitoefende, is wel als argument aangevoerd om aan te tonen dat er op de Veluwe géén jachtregaal bestond: als er zo'n regaal zou hebben bestaan, dan kon de bezitter ervan immers in het hele gebied, ook op andermans grond, de jacht uitoefenen en dan was verwerving van goederen in eigendom voor de jacht niet nodig⁵⁰. Dit lijkt mij een onnodige conclusie: is het niet waarschijnlijker dat de prins twee sporen tegelijk bewandelde? Het is immers enerzijds duidelijk dat hij niet alleen op zijn eigen bezittingen jaagde en dat hij gepoogd heeft het oude jachtregaal op de Veluwe zo strict mogelijk te effectueren, terwijl het evenzo duidelijk is dat hij óók over uitgebreide goederen puur voor eigen gebruik wenste te beschikken.

Willem III: een vriend van de Veluwse adel?

Niet alleen met de nieuwe jachtkwalificatie, ook in andere opzichten toonde prins Willem III zich een vriend van de Veluwse adel⁵¹. Maar een onbaatzuchtig vriend was hij niet: de verhouding tussen Willem III en de Veluwse adel lijkt er één te zijn geweest van 'do ut des', ofwel 'voor wat hoort wat'. Juist zijn optreden en imago als 'begunstiger van de adel' plaatste hem wellicht zelfs in een sterkere positie tegenover de adel, dan tegenover de gewone geërfdén. Als het hem in zijn eigen belang zo uitkwam, dan kon hij als 'weldoener van de adel' op diezelfde adel met grote kans op succes morele druk uitoefenen, waarvoor de gewone geërfdén minder gemakkelijk ontvankelijk waren. Zo kan het wellicht worden verklaard waarom een edelman als Van Baer zijn goederen bij Het Loo van de hand deed, terwijl de lokale geërfdén in de directe omgeving van Het Loo het eigendomsrecht van hun bezittingen niet wilden overdragen⁵².

Naast Het Loo bestonden er op de Veluwe rond 1675 slechts twee hoge heerlijkheden: Rosendael en Doorwerth. Aan beide was vanouds een heerlijk jachtrecht op grofwild verbonden. Met de bezitters van Rosendael wist Willem III een uitstekende relatie op te bouwen. Dat had tot gevolg dat Johan en Janne Margriete van Arnhem, heer en vrouwe van Rosendael de prins alle gelegenheid gaven binnen hun heerlijkheid op herten te jagen, zelfs tot in de slotgracht toe. Drie geweien van door de prins buitgemaakte herten werden als trofeeën in een cascade in de tuin van Rosendael verwerkt. Bovendien liet Van Arnhem speciaal voor de prinselijke paarden zestien stallen

Daniel Marot, *De jachtkoepel van Willem III op Rosendael. Gravure.*

50. H. Dahles, *Mannen in het groen. De wereld van de jacht in Nederland* (2e dr.; Nijmegen 1990) 269 en 307 (noot 10).

51. Vgl. J. Aalbers, 'Veluwse riddermatige adel (1675-1740)', *De eeuwwende 1700 II* (Utrecht 1991) 33-49.

52. H.W.M. van der Wyck, 'Het Loo. De geschiedenis van een koninklijk domein', *Bulletin Koninklijke Oudheidkundige Bond 75* (1976) 183-248, aldaar 204 (noot 55).

bouwen. Omgekeerd financierde de Nassause Domeinraad een fraaie jachtkoepel op het terrein van Rosendael.

Een pijnlijke mislukking daarentegen werd de voorgenomen aanschaf van de Doorwerth. Johan van Arnhem heeft daarvoor 'onder groote secretesse' het vuur uit zijn sloffen gelopen, doch de bezitster, de prinses De Trémouille, douairière van Aldenburg, liet zich niet vermurwen: het gammele kasteel van de baronie IJsselstein dat Oranje haar als ruil wilde toeschuiven, beviel haar van geen kant, ook niet omdat zij werd geacht daarin met de lokale drost als 'voordeudeler' te gaan samenwonen. De afwijzing van de prinses zal Willem III flink hebben geërgerd want de Doorwerth was een bijzonder aanzienlijk huis en vanouds verbonden met de jacht; bovendien was het een hoge heerlijkheid met een jachtrecht op grofwild, terwijl de wildstand in de directe omgeving bijzonder goed op peil was⁵³. De prins slaagde er dus niet in de Doorwerth 'in te lijven' bij zijn Veluwse jachtrevier. Maar wellicht werd er door de douairière van Aldenburg zelf nauwelijks op grofwild gejaagd en gedoogde zij Oranjes jacht op haar bezittingen.

Met de Van Reedes, de bezitters van Middachten, onderhield Willem een bijzonder goed contact, althans dat lijkt zo op het eerste gezicht. Middachten was weliswaar géén hoge heerlijkheid, maar er was vanouds wèl een jachtrecht op grofwild aan verbonden, dat zich uitstreckte tot buiten de heerlijkheidsgrenzen in de uiterwaarden langs de IJssel, en zelfs aan de overzijde van de rivier bij Gijsbeck in Baer en Lathum. Wellicht stond dit in verband met het ambt van 'overste wiltforster van Veluwe' dat het geslacht Van Middachten tot Middachten eeuwenlang had bezeten. Gedurende de eerste decennia van de zeventiende eeuw werd er door de heren en vrouwen van Middachten met hoge gasten en een complete equipage van windhonden en jachthoorns te paard gejaagd; en rond 1640 was hun recht van grofwildjacht nog door de toenmalige jagermeester Hendrik van Eck erkend⁵⁴. Of de Van Reedes na 1675 nog in staat waren dit recht te handhaven, is echter twijfelachtig. In ieder geval ontstond hierover in 1696 een fiks conflict met Oranje. Het kwam de prins toen ter ore dat Ursula Philippota van Raesfelt, de echtgenote van Godard van Reede, haar schut opdracht zou hebben gegeven tot het schieten van herten. In de zomer van dat jaar zouden er maar liefst negentien zijn gevangen. De prins reageerde furieus op dit bericht, hij verweet de heer van Rosendael zijn plicht als jachtraad te hebben verzuimd en ondervroeg vervolgens onmiddellijk, hoogstpersoonlijk en 'en public' de getuigen. Na van hun schriftelijke verklaringen te hebben kennis genomen, was de prins vast van plan de zaak voor het jachtgerecht te brengen en van de Van Reedes een boete van 600 gulden voor tien gevangen herten te eisen. De zaak dreigde op een publiek schandaal uit te lopen en daarom werd getracht de prins te sussen⁵⁵. Het verdere verloop is onbekend.

We kunnen uit het voorgaande opmaken dat de grofwildjacht op de Veluwe voor Willem III een bijzonder gevoelig punt was. Het heeft er alle schijn van dat hij de uitzonderlijkheid van de rechten of pretenties daarop van de heren van Rosendael, Doorwerth en Middachten amper kon dulden. Door de goede relaties met de Van Arnheims had hij echter op Rosendael als jager bijkans vrij spel. Het Doorwerthproject mislukte, maar daar werden de stadhouderlijke jachtpartijen wellicht de facto weinig in de weg gelegd. De verhouding met de Van Reedes was blijkbaar, op dit punt althans, precair.

Hierbij zei nog opgemerkt dat de prins ook met de bezitters van een aantal huizen aan de rand van de Veluwe en in Utrechtse en Zutphense grensgebieden goede contacten onderhield: op Stavertden (Van Haersolte), Zuylestein (Van Nassau), Amerongen (Van Reede) en De Voorst (Van Keppel) was hij een welkome gast tijdens zijn jachtpartijen in Utrecht en op de Veluwe. Of in al deze gevallen sprake was van een doelbewust cultiveren van 'vriendschappen', met de jacht als hoogste inzet, valt natuurlijk niet te 'bewijzen'. Maar zo'n opzet is op zijn minst plausibel. Over een flinke dosis opportunisme en gewiektheid beschikte Willem III in ieder geval beslist, zeker in zaken die hem na aan het hart lagen.

53. *Correspondentie van Willem III* II.3 ('s-Gravenhage 1937) 464-465, 466, 468, Willem III aan Johan van Arnhem, 10 jan. en 8 feb 1698 en (?) mrt 1686; idem I.2 ('s-Gravenhage 1928) 696-697, 697-698, 702-705, Johan van Arnhem aan Willem III, 12 feb, 15 mrt en 30 apr 1698.

54. RAG, OAH Middachten nr. 471a, 'Rakende de jagt van den huysse Middachten'; nr. 471, getuigenverhoor (1686).

55. RAU, AH Amerongen nr. 2445c, Hendrik Otters aan Godard van Reede van Ginckel, 2 okt. 1696.